

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ

- ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'
- ΧΡΟΝΟΣ 44ος
- ΤΕΥΧΟΣ 157
- ΙΟΥΛΙΟΣ – ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2022
- ΤΙΜΗ: 12 ΕΥΡΩ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΣΑΡΑΠΑΤΣΑΝΗΣ, Υπόθεση υποκλοπών: πέρα από τη νομική αντιπαράθεση	5
WILLIAM E. SCHEUERMAN, Ο ασυνείδητος στραουσιανός δικηγόρισκος του Τραμπ. Η συνταγματική ερμηνεία που διέπει τον ιδεολογικό τραμπισμό	8
ΜΑΡΙΑ ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ, Συνέντευξη με την Stéphanie Hennette-Vauchez για το δικαίωμα στην άμβλωση	10
ΕΛΛΗ ΔΡΟΥΛΙΑ, Άωρη αποχώρηση: για τον Ηλία Νικολακόπουλο	12

ΑΡΘΡΑ-ΜΕΛΕΤΕΣ

ΕΛΙΦ ΓΚΕΒΣΕΡ ΟΖΕΡ, Η ικνηλάτηση μιας νεοφιλελεύθερης μεταβατικής περιόδου: το παράδειγμα του Σουλούκουλε	15
ΧΡΙΣΤΟΣ ΜΑΗΣ, Το τρίπτυχο της πολιτικής λογοκρισίας κατά την πρώιμη μεταπολιτευτική περίοδο, 1974-1981	26
ΑΝΤΙΓΟΝΗ ΣΑΜΕΛΑ, Ανθρωπόκαινο: οι κλιματικές, κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες του βίαιου επεκτατισμού και οι προϋποθέσεις αναστρεψιμότητάς τους	36
ΝΙΚΟΣ ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, Τα συνταγματικά του Αδαμάντιου Κοραή	47
ΒΑΣΙΑΝΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ, Ψυχανάλυση και αληθουργία: για μια κριτική επανεξέταση της φροϋδικής θεώρησης περί αλήθειας	53
ΜΑΡΙΝΑ ΣΤΑΜΑΤΗ, Ντοκιμαντέρ παρατήρησης και οικογένειες στον κινηματογραφικό χωροχρόνο: δείχνω σημαίνει οιονεί ερμηνεύω	62

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΔΡΟΣΟΣ, Για το βιβλίο: Φωτεινή Βάκη, <i>Νεοφιλελευθερισμός, δημοκρατία και δικαιώματα</i>	70
ΘΩΜΑΣ ΨΗΜΜΑΣ, Νίκος Αλιβιζάτος: Η ηθικοπολιτική αρετή της μετριοπάθειας. Για το βιβλίο: <i>Για τον Νίκο Αλιβιζάτο: 19+1 κείμενα</i>	73
ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Για το βιβλίο: Σεραφείμ Σεφεριάδης, <i>Λαϊκισμός, Δημοκρατία, Αριστερά. Η πρόκληση της μεθόδου</i>	76
ΕΛΕΝΗ ΑΝΔΡΙΑΚΑΙΝΑ, Οι ιδεολογίες της τελειότητας/αριστείας και τα στρατηγικά πλάνα της Βαβέλ. Για το βιβλίο: Παντελής Λέκκας, <i>Ο 'Πύργος της Βαβέλ' του Μάικλ Όουξοτ</i>	77
ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΑΠΑΥΛΟΥ, Για το βιβλίο: Ασπασία Θεοδοσίου, Ελένη Καλλιμοπούλου (επιμ.) 2020, <i>Μουσικές Κοινότητες στην Ελλάδα του 21ου αιώνα. Εθνογραφικές Ματιές και Ακροάσεις</i>	80
ΑΧΙΛΛΕΑΣ ΦΩΤΑΚΗΣ, Μικρο-ιστορία και ιστορία της δικαιοσύνης για το Τρίτο Ράιχ. Για το βιβλίο: Christoph Schminck-Gustavus, <i>Η νοσταλγία του Βαλέριαν Βρούμπελ</i>	82

ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΛΑΒΑΜΕ: ΜΙΑ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Επιμέλεια: ΕΛΛΗ ΔΡΟΥΛΙΑ	86
-------------------------	----

ΤΟ ΤΡΙΠΤΥΧΟ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΛΟΓΟΚΡΙΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ, 1974-1981

ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΑΗΣ

Η υπόθεση εργασίας του άρθρου είναι ότι το τρίπτυχο της λογοκρισίας –πολιτική, ηθική, και βλασφημία– αποτελεί συνολικά πολιτική λογοκρισία. Αυτά τα τρία σκέλη του λογοκριτικού φαινομένου αντιστοιχίζονται στην καθεστωτική υπεράσπιση του τρίπτυχου «πατρίς-θρησκεία-οικογένεια» και συνιστούν συνολικά πολιτική λογοκρισία με την ευρεία έννοια της προσπάθειας απαγόρευσης ιδεών και καλλιτεχνικών πρακτικών, οι οποίες αντιτίθενται πολιτικά ή πολιτισμικά στην καθεστωτική τάξη ή, για να θυμηθούμε και πάλι το σημαντικό έργο της Έφης Γαζή, η λογοκρισία έρχεται να απαντήσει σε όποιον αμφισβήτησε πολιτικά ή πολιτισμικά «τις κεντρικές ιδεολογικές παρακαταθήκες του συντηρητισμού».¹ Πιο συγκεκριμένα, ισχυρίζομαι πως την περίοδο της πρώιμης μεταπολίτευσης έχουμε ένα συνεχές αυταρχισμού, έκφανση του οποίου είναι η λογοκρισία προς υπεράσπιση του αντικομμουνισμού και του πατρίς-θρησκεία-οικογένεια. Για παράδειγμα, οι λογοκριτικές παρεμβάσεις κατά των αριστερών πολιτικών έργων πιάνουν όλο το τρίπτυχο, αυτές που αφορούν τη βλασφημία το δεύτερο συστατικό του τριπτύχου, ενώ αυτές που αφορούν άσεμνα έργα, λ.χ. του Μαρκήσιου Ντε Σαντ, το τρίτο. Τα τρία αυτά λογοκριτικά πεδία έχουν σαφώς και την αυτονομία τους, αλλά και τις άμεσες

Ο Χρήστος Μάης είναι υποψήφιος διδάκτωρ πολιτισμικών σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Leiden στην Ολλανδία.

ΣΥΓΧΡΟΝΑ 26 ΘΕΜΑΤΑ

Σύγχρονα Θέματα, τεύχος 157, Ιούλιος - Σεπτέμβριος 2022, σ. 26-35

και έμμεσες συνάψεις ως πτυχές υπεράσπισης του τριπτύχου.

Ως προς το τρίπτυχο, το οποίο έχει τις ρίζες του στα τέλη του 19ου αιώνα, κυριάρχησε ως «κεντρικός “τόπος” της καθεστωτικής, συντηρητικής ιδεολογίας από τη μεταξική περίοδο μέχρι και τη δικτατορία των συνταγματάρχων».² Προφανώς, το πατρίς-θρησκεία-οικογένεια δεν έχει τον ίδιο χαρακτήρα σε όλη αυτή την περίοδο του σχεδόν ενός αιώνα, αφού άλλοτε υπήρξε κυρίαρχο καθεστωτικό δόγμα, κι άλλοτε όχι. Παρόλα αυτά, γίνεται η υπόθεση εργασίας ότι το τρίπτυχο αφενός μπόλιασε θεσμούς και μηχανισμούς (λ.χ. αυτόν της δικαιοσύνης, των δυνάμεων καταστολής και της Εκκλησίας), αφετέρου δε αποτελεί κοινό τόπο της συντηρητικής παράταξης μέχρι και σήμερα. Ως εκ τούτου, και χωρίς να παραβλέπουμε τις θεσμικές τομές, λ.χ. του τέλους της Δικτατορίας των Συνταγματάρχων, θα πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη πως αυτές δεν σημαίνουν την αυτόματη άρση των καθεστωτικών ιδεολογημάτων και ιδεολογιών που προηγήθηκαν και τα οποία έχουν ριζώσει σε τμήματα της κοινωνίας.

Επιπλέον, η «ηθική» λογοκρισία των «ασέμνων» συχνά καταφέρεται κατά πολιτικών εντύπων, όπως το *Αμφί*, όργανο του Απελευθερωτικού Κινήματος Ομοφυλόφιλων Ελλάδας, το *Κράξιμο*, το οποίο εξέδωσε η τραβεστί Πάολα και το οποίο περιεχομενικά αποτελούσε ένα υβριδίο αντικουλτούρας και σεξουαλικότητας, και το *Ιδεοδρόμο* του Λεωνίδα Χρηστάκη, το οποίο εντάσσεται στα έντυπα του χώρου της αντιεξουσίας και της αντικουλτούρας. Όπως έχει δείξει άλλωστε και η Έφη Γαζή, το ζήτημα της ηθικής και του ηθικού πανικού συνδέεται διαλεκτικά με το εν λόγω τρίπτυχο και την υπεράσπισή του.³

Αντίστοιχα, η λογοκρισία για ζητήματα θρησκείας (βλασφημία) συχνά έχει ούτως ή άλλως και πολιτική χροιά, λ.χ. στην περίπτωση του Θωμά Μαρά, την οποία θα δούμε παρακάτω. Συνάμα θα δούμε πως βασικοί πυλώνες προαγωγής και προάσπισης του τριπτύχου από καταβολής του, όπως η Δικαιοσύνη, και οι (παρα)θρησκευτικές οργανώσεις έχουν ενεργητική συμμετοχή· η πρώτη με σειρά διώξεων και καταδικαστικών αποφάσεων. Ένδειξη ως προς την περίπτωση της Δικαιοσύνης, αλλά προφανώς, όχι απόδειξη, αποτελεί και η παρουσία του εισαγγελέα Γιώργου Θεοφανόπουλου –ο οποίος δολοφονήθηκε το 1985 από την οργάνωση Αντικρατική Πάλη– σε σειρά υποθέσεων λογοκρισίας, οι οποίες οδήγησαν μάλιστα στην καταδίκη των κατηγορουμένων και άρα στη λογοκρισία.⁴ Το όνομα του εν λόγω εισαγγελέα το συναντάμε και σε υποθέσεις με πολιτική χροιά, όπως στη δίκη για τη δολοφονία της φοιτήτριας Σωτηρίας Βασιλακοπούλου, μέλους της ΚΝΕ, η οποία μοίραζε προκηρύξεις έξω από την πύλη του εργοστασίου της ΕΤΜΑ.⁵ Ενώ οι (παρα)θρησκευτικές οργανώσεις με τη σειρά τους συμβάλλουν με την ενεργητική συμμετοχή σε επίπεδο μηνύσεων, παρουσίας ως μάρτυ-

ρες κατηγορίας, αλλά και στο ακροατήριο, κατά τη διάρκεια εκδίκασης υποθέσεων λογοκρισίας με επιθετικό λόγο και πράξεις.

Αρχικά, θα παραθέσουμε μια συνοπτική επισκόπηση του θεσμικού πλαισίου της περιόδου, και κατόπιν θα προχωρήσουμε σε μια παράθεση περιπτώσεων λογοκρισίας, οι οποίες συνθέτουν, ως μικρές ψηφίδες, το μεταπολιτευτικό λογοκριτικό μωσαϊκό. Η παράθεση των περιπτώσεων δεν είναι εξαντλητική, παρά ένας τρόπος να καταδειχθούν οι πρακτικές απολήξεις του λογοκριτικού θεσμικού πλαισίου μέσω της κρατικής επιβολής της λογοκρισίας. Θα περιοριστούμε στην κρατική λογοκρισία και δεν θα επεκταθούμε σε περιπτώσεις παρακρατικής (λ.χ. επιθέσεις φασιστικών οργανώσεων σε βιβλιοπωλεία ή γραφεία πολιτικών οργανώσεων και κομμάτων) ή σε περιπτώσεις ιδιωτικής λογοκρισίας (λ.χ. επιθέσεις επιχειρηματιών ή συνεργών τους προς απεργούς, αλληλέγγυους ή εργαζομένους, οι οποίοι διανέμουν έντυπα στις επιχειρήσεις τους). Θα ξεκινήσουμε με περιπτώσεις καθεαυτής πολιτικής λογοκρισίας, είτε πρόκειται για διώξεις λόγου παραγόμενου ή διαδιδόμενου από πολιτικές οργανώσεις. Έπειτα, θα προχωρήσουμε σε περιπτώσεις θρησκευτικής και ηθικής λογοκρισίας για να καταδείξουμε πώς συμπληρώνουν το τρίπτυχο, και θα σχολιάσουμε εν συντομία το πώς η ίδια η αριστερά της εποχής έβλεπε τη λογοκρισία. Θα ασχοληθούμε μόνο με περιπτώσεις λογοκρισίας σε έργα έντυπου Λόγου, μιας και, όπως θα δούμε παρακάτω, είναι αυτά που εξαιρούνται από την προληπτική λογοκρισία.

Επιλέγω να βάλω μια χρονική τελεία με την έλευση του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, όχι επειδή παύει η λογοκρισία μιας και είναι ασύμβατη με τον «Σοσιαλισμό», όπως δήλωσε η τότε Υφυπουργός Πολιτισμού της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, Μελίνα Μερκούρη,⁶ αλλά διότι σταδιακά η ξεκάθαρη πολιτική λογοκρισία μετασχηματίζεται και δίνει τη θέση της σε μια φαινομενικά ηθικού τύπου λογοκρισία, η οποία και αμβλύνεται με τη σειρά της, όταν έρχεται να προστεθεί ο κόλαφος του τυποκτόνου νόμου του 1981, όπου η κριτική αίρεται υπό τον φόβο της εξοντωτικής οικονομικά καταδίκης, και άρα οδηγεί στην αυτολογοκρισία. Ο νόμος αυτός, ν. 1178/1981, θεωρητικά αφορούσε την «ηθική βλάβη» ως προς «την τιμήν ή την υπόληψιν παντός ατόμου», αλλά επί της ουσίας αποτέλεσε ένα εργαλείο πολιτικής λογοκρισίας, μιας και οδήγούσε στην αυτολογοκρισία εντύπων υπό τον φόβο των εξοντωτικών προστίμων.

Το πλαίσιο

Το πρώτο μεταπολιτευτικό τεύχος του περιοδικού *Αντί* –το οποίο είχε και το ίδιο πέσει θύμα λογοκρισίας τόσο επί Χούντας, όσο και αργότερα, με αποτέλεσμα να κλείσει δις⁷– δημοσιεύει άρθρο για τη κουντική λογοκρισία, η οποία «άρχισε από την πρώτη στιγμή του πραξικοπήματος της 21ης Απριλίου 1967 και συνεχίστηκε χωρίς δι-

ακοπή ως το βράδυ της 23ης Ιουλίου 1974».⁸ Η εκ νέου μετάβαση στην αστική δημοκρατία δεν σήμανε και την άρση της καταστολής σε επίπεδο λόγου (έντυπου και οπτικοακουστικού) και ιδεών εν γένει. Μόλις ένα μήνα μετά, σε σειρά άρθρων και δημοσιευμάτων, το *Αντί* επιχειρεί να θέσει το ζήτημα της συνέχειας και μετεξέλιξης της λογοκρισίας από την περίοδο της Μεταξικής δικτατορίας μέχρι αυτής των Συνταγματαρχών, κρούοντας τον κώδωνα του κινδύνου σε σχέση με τις επικείμενες νομοθετικές αλλαγές της κυβέρνησης του Κωνσταντίνου Καραμανλή.⁹ Το τεύχος 10 του περιοδικού, με εκτεταμένες αναφορές στο Σχέδιο Συντάγματος, το οποίο κατέθεσε η κυβέρνηση Καραμανλή, κάνει σαφείς αναφορές στις συνέχειες με το δικτατορικό καθεστώς.¹⁰ Μάλιστα, ο καθηγητής Διοικητικού Δικαίου της Νομικής Αθηνών και μέλος της Δημοκρατικής Άμυνας κατά την περίοδο της Χούντας Φαίδωνας Βεγλερής δεν μπόρεσε να αντισταθεί στον πειρασμό να αναφερθεί και στη σημειολογία της ημερομηνίας κατάθεσης του Σχεδίου, μιας και με διαφορά μιας επταετίας ταυτιζόταν με την αντίστοιχη της δικτατορίας (23 Δεκεμβρίου 1967 και 1974 αντίστοιχα), θέλοντας να καταδείξει τις συγγένειες ανάμεσα στα δύο σχέδια συντάγματος.¹¹ Στο ίδιο τεύχος, ο Νίκος Σταθάτος ισχυρίζεται πως σε επίπεδο ελευθεροτυπίας το Σχέδιο αντιγράφει το αντίστοιχο της δικτατορίας, εξέλιξη την οποία προφανώς θεωρεί αντιδραστική.¹² Σύμφωνα με τον Μπάμπη Κουρουνδή, από την ανεπίσημη κατάθεση του σχεδίου στη Βουλή στις 23 Δεκεμβρίου 1974 και μέχρι την επίσημη κατάθεση του Σχεδίου στη Βουλή, στις 7 Ιανουαρίου 1975, είχαν αφαιρεθεί ορισμένες διατάξεις οι οποίες ενέχονταν στα δικτατορικά συνταγματικά κείμενα, συμπεριλαμβανομένης και αυτής περί της «κοινωνικής αποστολής του Τύπου»,¹³ χωρίς ωστόσο να ικανοποιήσουν την αντιπολίτευση.¹⁴ Βέβαια, η απόσταση του Συντάγματος του 1975 από το κυβερνητικό σχέδιο είναι «πραγματικά μεγάλη», διότι απαλείφθηκε από το Σχέδιο σειρά διατάξεων, ανάμεσα στις οποίες και κάποιες που αφορούσαν τους περιορισμούς της ελευθεροτυπίας, οι οποίοι μειώθηκαν αλλά δεν αφαιρέθηκαν πλήρως.¹⁵ Στην πραγματικότητα, το συνεχές του περιορισμού της ελευθεροτυπίας δεν αφορά μόνο τη δικτατορική και μεταπολιτευτική περίοδο, μιας και αντίστοιχη προσπάθεια επιχειρήθηκε και απ' την προδικτατορική κυβέρνηση Καραμανλή κατά την προσπάθεια συνταγματικής αναθεώρησης του 1963, η οποία δεν πραγματοποιήθηκε λόγω πολιτικής αστάθειας.¹⁶

Ενώ η κοινοβουλευτική αριστερά, συμπεριλαμβανομένου του ΠΑΣΟΚ, υπήρξε υπέρμαχος της ελευθεροτυπίας,¹⁷ προκειμένου να προφυλάξει και εαυτόν, διαπιστώνεται μια φαινομενικά παράδοξη αποδοχή της λογοκρισίας από μέρους της. Συγκεκριμένα, τόσο το ΚΚΕ όσο και το ΚΚΕ εσωτερικού τάχθηκαν υπέρ της νομικής πρόνοιας για κατάσχεση εντύπου το οποίο προσβάλλει τη δημόσια αι-

δώ, ενώ το ΚΚΕ Εσωτερικού και η ΕΔΑ «έφτασαν στο σημείο να προτείνουν την απόδοση στον κοινό νομοθέτη της αρμοδιότητας λήψης ιδιαίτερων μέτρων προστασίας των νέων από τα άσεμνα θεάματα», σημείο σύγκλισης και με τμήμα της συντηρητικής παράταξης.¹⁸ Αυτή η διάκριση είναι άκρως ενδιαφέρουσα μιας και, όπως θα δούμε, το κράτος δεν διαχώρισε τη λογοκριτική του λογική σε «πολιτική» και «ηθική» ή, θα μπορούσαμε να πούμε, πως για αυτό ακριβώς το «ηθικό» ήταν πάντα «πολιτικό».

Κλείνοντας τη σύντομη αυτή εισαγωγή, οφείλουμε να αναφέρουμε ότι το συνταγματικό πλαίσιο περί Τύπου υπήρξε εξ αρχής περιοριστικό ως προς την ελευθερία της διακίνησης των ιδεών καθώς, όπως επισήμανε κι ο Αριστόβουλος Μάνεσης, στον «Τύπο» δεν περιλαμβάνονταν –και άρα εξαιρούνταν απ' την όποια ελευθεροτυπία– ο κινηματογράφος, η φωτογραφία, το ραδιόφωνο, κι ό,τι δεν αποτελούσε κυριολεκτικά προϊόν τυπογραφίας,¹⁹ ταυτόχρονα δε, δεν καλύπτονταν η γραφή συνθημάτων ή η συνθηματολογία των πανό.²⁰ Στο εξαιρετικά εύστοχο άρθρο του, ο Μάνεσης, αποκαλύπτει πως η λογοκρισία, ενίστε και προληπτική, συνεχίζει να υφίσταται με διάφορους τρόπους.²¹ Από αυτή την επίμονη και διαρκή (κατα)δίωξη των αφισοκολλητών από πλευράς του κράτους οδηγήθηκε στον θάνατο ο νεαρός μαθητής, μέλος της Μαθητικής Πρωτοπορίας και της μαθητικής παράταξης της Κομμουνιστικής Οργάνωσης «Μαχητής», ο Σιδέρης Ισιδώροπουλος, στις 30 Απριλίου 1976, όταν καταδιωκόμενος από την αστυνομία, διότι συμμετείχε σε αφισοκόλληση για την Πρωτομαγιά, χτυπήθηκε από αυτοκίνητο· πρόκειται για ένα φαινόμενο καταστολής της πολιτικής αφισοκόλλησης δηλαδή, που συνεχίζεται μέχρι και σήμερα.²²

Αλλά και ως προς τον Τύπο καθαυτό, η ύπαρξη της διάταξης «περί Ασέμνων», η οποία επιτρέπει την «ηθική» λογοκρισία, λειτουργεί ως λογοκριτικό εργαλείο πολιτικής λογοκρισίας. Ο νόμος «περί Ασέμνων» βρισκόταν εν ενεργεία ήδη από τον Μεσοπόλεμο με την αυστηρότητα της χρήσης του να διαφέρει ανάλογα με τη χρονική περίοδο.²³ Όπως αναφέρει κι ο Κωστής Κορνέτης, βλέπουμε τον ηθικό πανικό, ο οποίος συχνά εκφράζεται από (παρ-)θρησκευτικές οργανώσεις, να χρησιμοποιεί «λογοκριτικές πρακτικές και στη μεταπολίτευση» και ορισμένες φορές βλέπουμε και την εντατικοποίηση των πρακτικών αυτών.²⁴ Προφανώς, πέρα από «ακτιβισμούς» των οργανώσεων αυτών, η λογοκρισία εφαρμόζεται, ή και επικυρώνεται, από το ίδιο το κράτος μέσω των καταδικαστικών αποφάσεων των «βλάσφημων».

«Τα αμείλικτα ερωτήματα που τίθενται δεν είναι μόνο νομικής, αλλά και πολιτικής φύσης, και αφορούν τι τελικά μπορεί να λεχθεί και τι όχι, ποια είναι τα όρια και ποιος τα καθορίζει, τι αποτελεί τέχνη και τι πορνογραφία. Δεδομένου πως το νομικό καθεστώς που αφορά

τη “δημόσια αιδώ” δεν έχει μεταβληθεί δραματικά, παρατηρούνται επιβιώσεις και “δεύτερες ζωές” καταπιεστικών πρακτικών του παρελθόντος, παρά την αλλαγή των κυβερνήσεων, του ιδεολογικού προσήμου, καθώς και των ηθικών αξιών της εκάστοτε πολιτικής εξουσίας. Αλλά, πάνω απ’ όλα, δεν φαίνεται ν’ αλλάζει η νοοτροπία των εισαγγελέων και η επιχείρηση χειραγώγησης του καλλιτεχνικού λόγου από πλευράς τους – κοινώς ο πειρασμός ποινικοποίησης της έκφρασης όταν η τελευταία ενέχει το γυμνό σώμα.»²⁵

Το παραπάνω απόσπασμα αναδεικνύει, έστω και σχηματικά, τη διαλεκτική μεταξύ της νομικής και της πολιτικής διάστασης, τη συνέχιση της πολιτικής λογοκρισίας με άλλα (ηθικά) μέσα, και, κυρίως, τον ρόλο των φορέων της λογοκριτικής εξουσίας, π.χ. των δικαστικών αρχών, οι οποίες λειτουργούν ως οι νέοι λογοκριτές. Η δεύτερη απαγόρευση μάλιστα έργου του Ντε Σαντ, το 1982, φέρνει σε αντιπαράθεση την πολιτική εξουσία του ΠΑΣΟΚ, η οποία διαφωνεί με τη λογοκρισία, με «τους συντηρητικούς δικαστικούς κύκλους να καταφέρονται εναντίον της ηθικής σήψης που προκαλούσε το νέο πνεύμα των σοσιαλιστών». Το δικαστήριο καταδικάζει το βιβλίο *120 μέρες στα Σόδομα* παρά την αντίθετη γνωμοδότηση της συμβουλευτικής επιτροπής την οποία έχει διορίσει ο ίδιος ο εισαγγελέας.²⁶ Βλέπουμε δηλαδή την πολιτική πλευρά της λογοκρισίας, όπου η αντίθεση με τη λογοκρισία ταυτίζεται με την ηθική σήψη, και η ηθική σήψη με τη σειρά της, ταυτίζεται με τον σοσιαλιστικό πολιτικό φορέα.

Η λογοκρισία ως συνέχιση της κρατικής βίας με νομικά μέσα

Ας δούμε όμως κατά πόσο τηρήθηκε έστω κι αυτό το προβληματικό νομοθετικό πλαίσιο. Στις 23 Ιουλίου 1975 διεξάγονται συγκρούσεις κατά τη διάρκεια της απεργιακής κινητοποίησης των οικοδόμων. Η κυβερνητική ανακοίνωση τονίζει τις ευθύνες της εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς και τρομοκρατών «ανήκοντες εις την επί δικτατορίας ΕΣΑ», θέτοντας τις βάσεις για την κρατική θεωρία περί «αριστεροχουντισμού».²⁷ Η θεωρία αυτή θεωρούμε πως προάγεται για να αποτελέσει άλλοθι και να προσφέρει νομιμοποίηση στην καταστολή ιδεών μέσω της λογοκρισίας και πρακτικών κατά του «εσωτερικού εκθροού» (συλλήψεις, επιθέσεις). Η κυβερνητική αυτή θέση ενισχύθηκε επί της ουσίας και από δηλώσεις πολιτικών ηγετών, όπως ο Γεώργιος Μαύρος και ο Χαρίλαος Φλωράκης.²⁸ Ταυτόχρονα και επ’ αφορμή των επεισοδίων, κατηγορήθηκε και καταδικάστηκε σε πέντε μήνες φυλάκιση ο εκπρόσωπος της ΟΜΛΕ (Οργάνωση Μαρξιστών Λενινιστών Ελλάδας) για περιύβριση αρχής σε προκήρυξη.²⁹ Αντίστοιχα, στις 25 Μάη 1976 γίνονται εκτεταμένες συγκρούσεις κατά τη διάρκεια απεργιακών κινητοποιήσεων κατά του λεγόμενου

νόμου Λάσκαρη (330/1976).³⁰ Δεκατέσσερα στελέχη της εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς κατηγορήθηκαν και δικάστηκαν διότι «με προκηρύξεις που κυκλοφόρησαν “εκ προθέσεως προκάλεσαν παρ’ άλλους την απόφασιν προς εκτέλεσιν αδίκων πράξεων... κατά της εννόμου τάξεως και της κυβερνήσεως, ως επιβουλευομένης δήθεν τα άμεσα συμφέροντα αυτών”».³¹

Να αναφέρουμε εδώ πως η «περιύβριση αρχής δια του Τύπου» φαίνεται να αποτελεί την εύκολη απάντηση του κράτους έναντι της πολιτικής κριτικής. Την ίδια αντιμετώπιση επιφύλαξε το κράτος και στον Νίκο Ψαρουδάκη για άρθρο του στην *Χριστιανική Δημοκρατία*, όπου ασκούσε κριτική στο βούλευμα του Αρείου Πάγου σε σχέση με το «στιγμαίο» έγκλημα της δικτατορίας.³² Ο Ψαρουδάκης έκανε κριτική στην απόφαση των Αρεοπαγιτών, όπως και σε μεγάλο τμήμα της αριστεράς, για τη θέση αυτή, μιας και θεωρούσαν το έγκλημα της Δικτατορίας και των συνεργατών της ως διαρκές. Γι’ αυτή του την κριτική, ο Ψαρουδάκης διώχθηκε και καταδικάστηκε μάλιστα σε τετράμηνη εξαγοράσιμη ποινή φυλάκισης.³³

Στις 23 Δεκεμβρίου 1975, η οργάνωση «17 Νοέμβρη» δολοφονεί στο Ψυχικό τον Σταθμάρχη της CIA στην Αθήνα Ρίτσαρντ Γουέλς. Τις αμέσως επόμενες μέρες η αστυνομία εισβάλλει στα γραφεία της εφημερίδας *Λαϊκός Δρόμος*, οργάνου της Οργάνωσης Μαρξιστών-Λενινιστών Ελλάδας, και κατάσχει τις γραφομηχανές.³⁴ Μερικές μέρες μετά ο φυσικός Γεώργιος Χατζόπουλος καταδικάζεται σε 35 μέρες φυλάκιση για διανομή της εφημερίδας *Λαϊκοί Δρόμοι*³⁵ (sic) σε σπίτια της Άνω Τούμπας· αφέθηκε ελεύθερος μετά από έφεση.³⁶ Μόνο κατά την περίοδο 1974-1977 εκτιμάται πως «συνελήφθησαν και δικάστηκαν για “παράνομη” διανομή πάνω από 4.000 άτομα και εκατοντάδες έντυπα κατασχέθηκαν».³⁷ Βλέπουμε δηλαδή ένα συνεχές επιτήρησης και καταστολής του «εσωτερικού εκθροού» ήδη από την επαύριο της πτώσης της δικτατορίας.³⁸

Τομή υπήρξε η ψήφιση του νέου «ιδιώνυμου» τον Αύγουστο του 1976 με αποτέλεσμα «την απαγόρευση σχεδόν κάθε διαδήλωσης (της επετειακής πορείας του Πολυτεχνείου συμπεριλαμβανομένης) και την άγρια αστυνομική και δικαστική καταστολή των όποιων αντιδράσεων» κατά την επόμενη χρονιά.³⁹ Τον Οκτώβρη του ίδιου έτους συλλαμβάνονται εκδότες αριστερών και αναρχικών εντύπων κατηγορούμενοι για ηθική αυτοουργία σε επεισόδια κατά τη διάρκεια διαδηλώσεων διαμαρτυρίας για τη δολοφονία μελών της γερμανικής οργάνωσης Φράζια Κόκκινος Στρατός. Πέραν αυτών, έχουμε και συλλήψεις αφισοκολλητών στην Πλατεία Κουμουνδούρου, οι οποίοι κολλούσαν αφίσες για την κηδεία του δολοφονημένου Χρήστου Κασίμη.⁴⁰ Η διακίνηση των ιδεών μέσω προκηρύξεων, εντύπων και αφισών θεωρείται συνώνυμη με την ηθική αυτοουργία για επεισόδια που έπονται και οι πολιτικές αυτές διώξεις

δεν απέχουν από το να δρουν ως λογοκριτικές. Αν μη τι άλλο, όταν η εμπλοκή στην παραγωγή και διακίνηση πολιτικού λόγου αποτελεί ικανή συνθήκη για δίωξη, τότε πώς αλλιώς θα μπορούσε να χαρακτηριστεί παρά ως πολιτική λογοκρισία. Είναι τόσο εκτεταμένη η καταστολή των μελών των οργανώσεων τα οποία πουλάνε τα έντυπά τους, κατά την περίοδο αυτή, που ο Ριζοσπάστης φιλοξενεί εκτενές άρθρο επί του θέματος, το οποίο δεν θέτει μόνο την πολιτική διάσταση, αλλά εμμένει αρκετά και στη νομική.⁴¹ Η ύπαρξη αντίστοιχου εκτεταμένου άρθρου δύο χρόνια μετά είναι ενδεικτικό πως δεν υπήρξε καμιά κάμψη της καταστολής.⁴²

Η πολιτική της ηθικής λογοκρισίας και η «ανηθικότητα» της πολιτικής

Κατά κανόνα τα συστατικά στοιχεία του τριπτύχου πατρής-θρησκεία-οικογένεια δρουν αλληλοσυμπληρούμενα προκειμένου να συμβάλλουν στη λογοκρισία. Έτσι, θεολόγοι και άλλοι (παρα)θρησκευτικοί παράγοντες επιδιώκουν τη λογοκρισία πολιτικών έργων με πρόσχημα την προσβολή των θρησκευτικών τους πιστεύω ή της ηθικής τους.

Το 1975 καταδικάζονται πρωτόδικα σε οκτώ μήνες φυλάκιση οι Πέτρος Βέργος και Ελένη Βαρίκα, εκδότης και μεταφράστρια αντίστοιχα του «κόκκινου βιβλίου των μαθητών», και αποφασίζεται η κατάσχεσή του. Το βιβλίο, καθαρά πολιτικό, μιας και μιλάει για την απελευθέρωση των μαθητών, θεωρήθηκε άσεμνο και σύμφωνα με τον εισαγγελέα οι συντελεστές του υποκινούνταν από «τις σκοτεινές δυνάμεις του διεθνούς εγκλήματος».⁴³ Συγκεκριμένα, η θεματολογία του βιβλίου αφορά ζητήματα όπως το εκπαιδευτικό σύστημα, τις σχέσεις και τα προβλήματα με τους καθηγητές, αλλά, κυρίως τους ίδιους τους μαθητές και τα προβλήματά τους. Στις σελίδες του βιβλίου συναντά κανείς το ζήτημα του ελεύθερου χρόνου, της σεξουαλικότητας (από τον αυνανισμό και την πορνογραφία μέχρι την ομοφυλοφιλία), την έκτρωση, τις ψυχοτρόπες ουσίες και το αλκοόλ. Τα ζητήματα που θέτει το βιβλίο είναι ικανά να κλονίσουν το τρίπτυχο μιας και δυναμικά αποδοθούν την κυρίαρχη ιδεολογία και ηθική και ενισχύουν ένα πνεύμα αμφισβήτησης. Η κατηγορία, βάση της οποίας είχαν κατηγορηθεί και καταδικαστεί πρωτόδικα, ήταν της «διέγερσης και πρόκλησης σε τέλεση πλημμελημάτων δια του Τύπου». Πιο συγκεκριμένα, η παρακίνηση σε «ανυπακοή και αταξία απέναντι των δασκάλων και καθηγητών τους» αλλά και η παρακίνηση στη «μέθοδο της αμβλώσεως, ύστερα από ελεύθερη σεξουαλική ζωή και παράνομη εγκυμοσύνη». Η αμφισβήτηση των αρχών αλλά και, εμμέσως του ιερού θεσμού της οικογένειας, οδήγησαν καθηγητές και θεολόγους να σπεύσουν ως μάρτυρες κατηγορίας. Οι δύο «υποκινούμενοι» αθώωθηκαν σε ένα επεισοδιακό εφετείο, όπου μέλη (παρα)θρησκευτικών οργανώσεων έδω-

σαν και πάλι το παρόν και δημιούργησαν σοβαρά επεισόδια.⁴⁴ Στο ίδιο πνεύμα έχουμε και τη δίωξη του συγγραφέα του βιβλίου *Ρασοφόροι. Συμφορά του έθνους*, και αγωνιστή της Εθνικής Αντίστασης Γιώργου Καρανικόλα. Τα δημοσιεύματα της εποχής δίνουν δύο διαφορετικές εκδοχές για το περιεχόμενο της δίωξης. Κάποια αναφέρουν ότι μνηύθηκε για «προσβολή μνήμης τεθνεώτος» Μητροπολίτη, του Αιτωλοακαρνανίας Ιερόθεου, εξαιτίας της αναδημοσίευσης αποσπάσματος από το βιβλίο του Θέμου Κορνάρου *Αγύρτες και Κλέφτες στην εξουσία*, το οποίο μάλιστα κυκλοφορούσε την ίδια περίοδο χωρίς να πραγματοποιηθούν δίωξεις κατά της κυκλοφορίας του, για τη δράση του εν λόγω Μητροπολίτη την περίοδο της Κατοχής⁴⁵ ενώ άλλα, μάλλον ορθά, δημοσιεύματα αναφέρουν ότι μνηύθηκε για συκοφαντική δυσφήμιση του πρώην μητροπολίτη Κιλκίς Χαρίτωνα Συμεωνίδη. Η κατηγορία βασίζεται σε αναδημοσίευση άρθρου της εφ. *Χριστιανική* στο βιβλίο του, στο οποίο παρουσιάζεται η πληροφορία ανακήρυξης της συζύγου του Γεώργιου Παπαδόπουλου Δέσποινας ως «Παναγίας» από πλευράς του τότε μητροπολίτη.⁴⁶ Τελικά η δίωξη έπαψε λόγω παραγραφής του αδικήματος.⁴⁷

Από τα παραπάνω παραδείγματα είναι εμφανές το ότι η πολιτική λογοκρισία λαμβάνει κι άλλες μορφές, πιο έμμεσες, αλλά και το γεγονός πως η διάκριση μεταξύ ηθικής και πολιτικής λογοκρισίας, στην οποία συχνά έμπαινε και η ίδια η αριστερά (κάτι που γίνεται έκδηλο στη συζήτηση για την αναθεώρηση του Συντάγματος και που θα δούμε παρακάτω πιο εκτεταμένα) ή έστω τμήματά της, πέραν του ότι είναι προβληματική εν γένει, είναι ιδιαίτερος επικίνδυνος διότι η «ηθική» και η διαφύλαξη της αποτέλεσαν το προκάλυμμα και για πολιτική λογοκρισία.

Η κορύφωση του αυταρχισμού και της πολιτικής λογοκρισίας

Το 1980 είναι μια χρονιά όπου η λογοκρισία πολιτικών υποκειμένων και πρακτικών κορυφώθηκε. Να υπενθυμίσουμε εδώ πως ήδη από το 1978 ισχύει και ο αντιτρομοκρατικός ν. 774, νόμος ο οποίος συμβάλλει στη λογοκρισία μέσω της ποινικοποίησης της σκέψης και του λόγου.⁴⁸ Τον Φεβρουάριο συλλαμβάνονται με βάση τον εν λόγω νόμο μέλη της Μαρξιστικής-Λενινιστικής Οργάνωσης «Λαϊκή Εξουσία» τα οποία μοίραζαν το περιοδικό «Νοέμβρης»· ορισμένοι από αυτούς προφυλακίστηκαν για 18 μήνες και χρειάστηκαν πέντε χρόνια προκειμένου να αθωωθούν τελεσίδικα.⁴⁹ Ένα μήνα αργότερα, τον Μάρτιο, συλλαμβάνονται τρεις ανήλικοι μαθητές στη Χαλκίδα, οι οποίοι έκαιγαν απουσιολόγια και «κατείχαν αντικοινωνικά βιβλία όπως το *Άκου ανθρωπάκο* του Βίλχελμ Ράιχ».⁵⁰ Τον Απρίλιο συλλαμβάνεται και προφυλακίζεται ως επικεφαλής τρομοκρατικής οργάνωσης και ο γνωστός ελευθεριακός εκδότης Λεωνίδα Χρηστάκης με βασικό ενοχοποιητικό στοιχείο την έκδοση «Οδηγίες για τους Κυπρίους»,

η οποία πρωτοεκδόθηκε το 1974 και επανεκδόθηκε το 1976.⁵¹ Η κορύφωση του αυταρχισμού ολοκληρώνεται με την απαγορευμένη πορεία του Πολυτεχνείου, η βίαιη καταστολή της οποίας έχει ως αποτέλεσμα τη δολοφονία των Ιάκωβου Κουμή και Σταματίνας Κανελλοπούλου.⁵²

Η τριλογία πατρίς-θρησκεία-οικογένεια αντεπιτίθεται. Ηθική και ηθικολογία ως μέσα καταστολής

Είδαμε μέχρι στιγμής εκφάνσεις της αμιγώς πολιτικής λογοκρισίας, ορισμένες εκ των οποίων έγιναν με ηθική πρόφαση. Είχαμε όμως και μηνύσεις με στόχο τη λογοκρισία όσων επιχειρούσαν να αποδομήσουν τη θρησκευτική μεταφυσική, είτε με πρόσχημα την προσβολή του θρησκευτικού αισθήματος ή με βάση τον νόμο 5060/31 «περί ασέμνων». Εάν δεχτούμε ότι στο βαρύ ιδεολογικό, και για διαστήματα θεσμικό, οπλοστάσιο του Κράτους από τον μεσοπόλεμο κι έπειτα υπήρξε η —όπως αναφέραμε και στην εισαγωγή, με διαφοροποιήσεις— προώθηση ενός εθνικιστικού-χριστιανορθόδοξου-πατριαρχικού και αντικομμουνιστικού δόγματος ως του κυρίαρχου ιδεολογικού πλαισίου, τότε θα πρέπει να δούμε και αυτού του τύπου τις διώξεις ως πολιτικές, καθώς γίνονται με γνώμονα την υπεράσπιση της κυρίαρχης ιδεολογίας. Όπως θα δούμε και πιο κάτω, τόσο σε περιπτώσεις βλασφημίας (π.χ. περίπτωση Μάρα) όσο και ασέμνων (π.χ. περιπτώσεις πολιτικών εντύπων) ενυπάρχει η πολιτική διάσταση της λογοκρισίας. Αλλά πέραν από την κατά περίπτωση ύπαρξη της πολιτικής διάστασης, η θρησκευτική και ηθική λογοκρισία είναι πολιτικές εν γένει, μιας και αυτές έρχονται να διασφαλίσουν το αλώβητο των πυλώνων του τριπτύχου, της θρησκείας αλλά και της οικογένειας, και οι δύο κινδυνεύουσες από νεωτερισμούς, όπως ο φεμινισμός ή η σεξουαλική απελευθέρωση, και άρα και του τρίτου πυλώνα, της πατρίδας, μιας και ως άλλη αγία τριάδα πρόκειται για ομοούσια και αδιαίρετη τρισυπόστατη ιδεολογία. Υπάρχει όμως ακόμη ένα στοιχείο για το οποίο θεωρούμε τη διαφύλαξη της «ηθικής» δια μέσου της λογοκρισίας ως κατεξοχήν πολιτικής πράξης. Η λογοκρισία (προληπτική ή εκ των υστέρων κατασταλτική) για ζητήματα ηθικής αποτελεί την πιο ρητή διακήρυξη του κράτους και των θεσμών του ότι το μονοπώλιο στην έκφραση του τι είναι ηθικό, σεμνό και κατ' αντιστοιχία ανήθικο ή άσεμνο, και άρα του τι είναι καλό ή όχι για το κοινωνικό σύνολο, το έχει το ίδιο.⁵³

Ένα παράδειγμα θρησκευτικής λογοκρισίας έχουμε το 1979, με τη δίωξη του Θωμά Μάρα, συγγραφέα του *Αντιφάσεις της Καινής Διαθήκης*, ο οποίος μηνύθηκε διότι το βιβλίο «προσβάλλει το θρησκευτικό αίσθημα», και καταδικάστηκε σε δέκα μήνες φυλάκιση. Ο Μάρας στο βιβλίο του επιχειρεί να αποδομήσει την Καινή Διαθήκη από πολιτική σκοπιά: ήταν άλλωστε αριστερός διανοητής με διανοητικό έργο ήδη από την προδικτατορική περίοδο.

Η δίωξη που δέχτηκε με πρωτοβουλία παραθηρησκευτικής οργάνωσης και με τη συμφωνία του εισαγγελέα ήταν επί της ουσίας πολιτική με πρόσχημα τη βλασφημία αλλά και την ανηθικότητα, μιας και σύμφωνα με τον εισαγγελέα το βιβλίο ήταν «σεξο-βιβλίο ρυπαρό που προκαλεί αποτροπιασμό και καταπολεμά το θρησκευτικό συναίσθημα». Βλέπουμε δηλαδή το τρίπτυχο να αντεπιτίθεται αλλά και τα δυσδιάκριτα όρια πολιτικής και ηθικής λογοκρισίας.⁵⁴

Η έκδοση έργων του Μαρκήσιου Ντε Σαντ κατέληξε σε διώξεις του εκδοτικού οίκου Εξάντας την περίοδο 1980-1982 με βάση τον νόμο «περί ασέμνων».⁵⁵ Τον Φεβρουάριο του 1981 το Α' Τριμελές Πλημμελειοδικείο Αθηνών αποφάσισε την κατάσχεση και καταστροφή του έργου του Μαρκήσιου Ντε Σαντ *Φιλοσοφία στο Μπουντουάρ*, το οποίο είχε κυκλοφορήσει από τις εκδόσεις Εξάντας και επέβαλε εξαγοράσιμη ποινή φυλάκισης όπως και πρόστιμο προς τους συντελεστές των εκδόσεων (εκδότρια και μεταφραστή). Δώδεκα βιβλιοπώλες, οι οποίοι πωλούσαν το βιβλίο, είχαν επίσης κατηγορηθεί αλλά αθωώθηκαν λόγω αμφιβολιών. Η εκδότρια, Μάγδα Κοτζιά, σε αντίθεση με την πλειοψηφία των μαρτύρων υπεράσπισης οι οποίοι εστίασαν στη λογοτεχνική του αξία ή στον χαρακτηρισμό του ως έργο τέχνης, τόνισε πως για την ίδια «είναι περισσότερο πολιτικό βιβλίο, παρά ερωτικό».⁵⁶ Η ένταση της λογοκρισίας μέσα από αποφάσεις κατασχέσεων εντύπων (λ.χ. του περιοδικού *Αμφί*) και βιβλίων (λ.χ. του *Η Φιλοσοφία στο Μπουντουάρ* και του *120 μέρες στα Σόδομα* του Μαρκήσιου Ντε Σαντ) οδήγησαν σε συλλογική κίνηση αντίδρασης 47 εκδοτών εντύπων και βιβλίων, οι οποίοι ανέλαβαν από κοινού την έκδοση του *120 μέρες στα Σόδομα* και τελικά διώχθηκαν από κοινού.⁵⁷ Το έργο του Σαντ θεωρείται ανήθικο κι ως τέτοιο κλονίζει τα θεμέλια μιας κοινωνίας δομημένης πάνω στα ελληνοχριστιανικά ιδεώδη. Η κυκλοφορία τέτοιων έργων έρχεται να υποσκάψει την τάξη και την ηθική που χτίστηκαν με αγώνες σχεδόν ενός αιώνα.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1970 αναδύονται τόσο το ΛΟΑΤ όσο και το φεμινιστικό κίνημα το οποίο πέραν της ξεκάθαρα πολιτικής του τοποθέτησης θέτει σε κίνδυνο και τα θεμέλια της οικογένειας, βασικού πυλώνα του τριπτύχου. Να υπενθυμίσουμε πως την ίδια περίοδο η ομοφυλοφιλία βρέθηκε στο στόχαστρο με το νομοσχέδιο «Περί της εξ αφροδισίων νόσων προστασίας και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων», το οποίο προβλέπει μέχρι και αναβίωση του θεσμού της εξορίας.⁵⁸ Το νομοσχέδιο αυτό σε μεγάλο βαθμό συντελεί στη δημιουργία κλίματος ηθικού πανικού, μιας και επί της ουσίας ταυτίζει την ομοφυλοφιλία (αναφέρεται σε «κίναιδους») με την πορνεία και τα αφροδίσια νοσήματα.⁵⁹ Σε αυτό το πλαίσιο, ο εισαγγελέας, υπεύθυνος για αδικήματα τύπου, διατάσσει τον Νοέμβριο του 1979 την κατάσχεση του τεύχους Β/2 του *Αμφί*, της περιοδικής έκδοσης του ΑΚΟΕ,⁶⁰ για προσβολή

της δημοσίας αιδούς και της ευκοσμίας. Όπως και στην περίπτωση του βιβλίου του Ντε Σάντ, μαζί με τον υπεύθυνο του περιοδικού, Λουκά Θεοδωρακόπουλο, συγκατηγορούμενοι ως συνυπεύθυνοι βάση νόμου βρέθηκαν και όσοι το πουλούσαν-διέθεταν σε βιβλιοπωλεία, περίπτερα και πρατήρια τύπου. Σχεδόν ενάμιση χρόνο αργότερα, τον Μάρτιο του 1981, απαλλάχθηκαν άπαντες μετά από δίκη, η οποία είχε ξεσηκώσει κύμα συμπαραστάσης εντός κι εκτός Ελλάδας.⁶¹

Η λογοκρισία των εντύπων *Αμφί* και *Κράξιμο*, του δεύτερου λίγο μετά την έλευση του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, βάση του νόμου περί ασέμνων αποτελεί πολιτική λογοκρισία, υπό την έννοια της εξαφάνισης της ομοφυλοφιλίας από τον δημόσιο λόγο, η οποία εμφανίζεται την περίοδο αυτή όχι απλά ως υποδήλωση μιας σεξουαλικής προτίμησης, αλλά ως μαχητικής διεκδίκησης ορατότητας και δικαιωμάτων από τη δημόσια σφαίρα.⁶²

Εν κατακλείδι

Κατά τη γνώμη μας τα παραπάνω συνιστούν δομικό στοιχείο της αντίληψης της κυβέρνησης Καραμανλή (αλλά και του κόμματός του εν γένει) για την αστική δημοκρατία, κάτι που διαφαίνεται τόσο από το παραγόμενο νομοθετικό πλαίσιο, όσο και από δηλώσεις στελεχών της. Ενδεικτικά, το δόγμα αυτό της κυβέρνησης Καραμανλή και μετέπειτα Ράλλη έθεσε εξαιρετικά το 1976 ο τότε υπουργός Προεδρίας Κωστής Στεφανόπουλος: «η δημοκρατία διασφαλίζεται με τον “αυτοπεριορισμό” της», με στοιχεία αυτοπεριορισμού να ορίζονται νόμοι όπως ο 330 ή ο «αντιτρομοκρατικός» και η λογοκρισία.⁶³ Τόσο η πολιτική αυτή αντίληψη, όσο και οι θεσμικές και πρακτικές της απολήξεις χαρακτηρίζουν την πρώιμη μεταπολιτευτική περίοδο ως προς τη λογοκρισία της πολιτικής με την ευρεία της έννοια.

Είδαμε πως η πολιτική λογοκρισία έχει πολλές και διαφορετικές εκφάνσεις και εκφράσεις, από την απαγόρευση της διαδήλωσης και διαμαρτυρίας εν γένει μέχρι την απαγόρευση της διάδοσης των ιδεών. Προκειμένου να επιτευχθεί η απαγόρευση αυτή χρησιμοποιείται ένα ευρύ νομικό πλαίσιο, από το Σύνταγμα μέχρι τον τρομονόμο. Κύριος στόχος της καταστολής καταλήγει να είναι η Αριστερά και η νεοεμφανιζόμενη αναρχία, καθώς και όποιος ασκεί κριτική στο Κράτος και τους θεσμούς του. Η κοινοβουλευτική αριστερά, ενώ θέτει στο στόχαστρό της την πολιτική λογοκρισία, μιας και την πλήττει, αφήνει με τις θέσεις της μια χαραμάδα υπέρ της ηθικής λογοκρισίας. Συγκεκριμένα, στη συζήτηση στα πλαίσια της Ε' Αναθεωρητικής βουλής, ΚΚΕ και ΚΚΕ Εσ. συμφωνούν με την κατάσχεση εντύπου σε περίπτωση προσβολής της δημοσίας αιδούς, ενώ ΕΔΑ και ΚΚΕ Εσ. προτείνουν τροπολογία η οποία όριζε ότι «επιτρέπεται κατ' εξαίρεσιν να ληφθούν διά νόμου ιδιαίτερα μέτρα προς προστασίαν της

νεότητας εκ των άσεων θεαμάτων».⁶⁴ Την ίδια περίοδο άλλωστε το ΚΚΕ δια χειρός Γρηγόρη Φαράκου παράγει τις πολιτικές θέσεις της ΚΝΕ «Για την αγωνιστική, ταξική, πατριωτική, διαπαιδαγώγηση της νεολαίας». Σε αυτές οι νέοι καλούνται «να προσφέρουν όλο και περισσότερο για το καλό της πατρίδας», «να τρέφουν πραγματική αγάπη στην οικογένεια, ν' αντιλαμβάνονται και να εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις τους απέναντί της» και να «έχουν στέρεους συναισθηματικούς δεσμούς... αλλά συγχρόνως να καταπολεμούν κάθε τάση εκφυλισμού και ηθικής διαφθοράς».⁶⁵ Αντίστοιχα, το ΚΚΕ Εσ. δεχόταν τα πυρά του ΑΚΟΕ για το ότι ενώ αρχικά ήταν πιο δεκτικό σε ζητήματα «ηθικής», σταδιακά συντηρητικοποιείται και δεν δίνει πλέον βήμα σε δυνάμεις όπως το ΑΚΟΕ, και περιοδικά όπως το *Αμφί*.⁶⁶ Παρότι δεν είναι της παρούσης, η δεκαετία του 1970 υπήρξε αρκετά συγκρουσιακή, μιας και οι κοινωνικοί μετασχηματισμοί και οι πολιτιστικές μεταβολές που έφερε ιδίως στη νεολαία, δημιούργησαν ρωγμές αλλά και ρήγματα εντός της αριστεράς, όπου συνυπήρχε η γενιά του '70 με τη γενιά του '40 λόγω χάρη με τελειώς διαφορετικές εμπειρίες, προσλήψεις και ηθικούς κώδικες.

Οι θέσεις που εξέφρασαν ΚΚΕ, ΚΚΕ Εσ. και ΕΔΑ κατά την αναθεωρητική βουλή, ακόμη κι αν είναι συνεπείς κατά πως φαίνεται με τις πολιτικές τους θέσεις, πέραν από συντηρητικές, είναι και κοντόφθαλμες, όχι μόνο διότι, όπως είδαμε, η ηθική έχει χρησιμοποιηθεί ως προκάλυμμα πολιτικής λογοκρισίας, αλλά κυρίως, διότι η λογοκρισία εν γένει είναι πολιτική με όποια πρόφαση κι αν αυτή εφαρμόζεται. Η στάση της κοινοβουλευτικής αριστεράς φαντάζει παράδοξη εάν αναλογιστεί κανείς πως μόλις 10 χρόνια πριν η νεολαία της δεχόταν επιθέσεις και με προμετωπίδα τον ηθικό πανικό, με τις κατηγορίες για «Λαμπράκισσες με μαύρες κάλτσες», οι οποίες «σαηγεύουν νεαρούς εφέδρους αξιωματικούς, ενώ Λαμπράκηδες ερωτοτροπούν με υπηρέτριες στελεχών του στρατεύματος»,⁶⁷ αλλά και έπεφτε θύμα του Νόμου 4000 «περί τεντιμποϊσμού».⁶⁸ Ταυτόχρονα, δεν θα πρέπει να υποτιμάει κανείς και τις τάσεις συντηρητισμού ή πουριτανισμού της ελληνικής αριστεράς ως προς τα ζητήματα ηθικής και σεξουαλικότητας.⁶⁹

Το ζήτημα της λογοκρισίας, όπως και της ελεύθερης διακίνησης των ιδεών, και κατά την περίοδο της μεταπολίτευσης είναι λιγότερο νομικό, και περισσότερο πολιτικό. Όπως έχει επισημανθεί αλλού,

[η] μεγάλη διαφορά στην ελευθερία του Τύπου πριν και μετά τη Μεταπολίτευση δεν οφείλεται πάντως τόσο στο γράμμα του Συντάγματος του 1975, όσο στην κινητοποίηση των κυριαρχούμενων τάξεων. Επιπλέον, η τραυματική εμπειρία της δικτατορίας δεν ευνοούσε τη διεύρυνση αλλά την ελάττωση των περιορισμών της ελευθεροτυπίας.⁷⁰

Τέλος, αυτή η δυστοκία στην εφαρμογή άμεσης πολιτικής λογοκρισίας, λόγω του κοινωνικού αναβρασμού και των αρνητικών συνδηλώσεων της πολιτικής λογοκρισίας κατά τη μεταδικτατορική περίοδο, οδηγεί στη διευρυμένη σε δύο αλληλοσυμπληρούμενες πρακτικές, χωρίς να υπονοείται ότι πρόκειται για προσχεδιασμένη στρατηγική. Αφενός, η χρήση των άλλων δύο πτυχών, της βλασφημίας και των ασέμνων προς υπεράσπιση του πατρίς-θρησκεία-οικογένεια εν γένει. Αφετέρου, και λαμβάνοντας υπόψη την ιδέα του Φουκώ πως «η ισχύς δεν αποτελεί μονοπώλιο του κράτους»,⁷¹ τη χρήση παρακρατικών και παραθρησκευτικών οργανώσεων σε συνδυασμό με συντηρητικούς κρατικούς λειτουργούς, λ.χ. δικαστικούς, οι οποίοι λειτουργούν ως λογοκριτές, ακόμη και ερήμην ή και εναντίον του κράτους, όπως στην δεύτερη περίπτωση Ντε Σαντ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Έφη Γαζή, *Πατρίς, Θρησκεία, Οικογένεια. Ιστορία ενός συνθήματος 1880-1930*, Πόλις, Αθήνα, 2011, σ. 15.
2. Ό.π., σ. 312-313.
3. Ό.π., σ. 176-181, 259.
4. «Από τον Θεοφανόπουλο στον Μαγκάκη», *Αμφί*, τ. 12-13 (Χειμώνας 1982), σ. 12-13.
5. Το δικαστήριο έκρινε πως ο θάνατος της Βασιλακοπούλου δεν ήταν δολοφονία αλλά τροχαίο ατύχημα. <https://thepressproject.gr/35-χρονια-aro-ti-dolofonia-tis-sotirias-basilakoroulou/>.
6. «Σοσιαλισμός και λογοκρισία είναι έννοιες ασυμβίβαστες», *Ελευθεροτυπία*, 16 Σεπτεμβρίου 1982.
7. Το *Αντί* είχε λογοκριθεί και στα τέλη της δεκαετίας του 1980, βλ. Κώστας Καραβίδας, «*Αντί. Η δίωξη για το τεύχος 'Κυβέρνηση απατεώνων' (1988-1990)*», στο Πηνελόπη Πετσίνη και Δημήτρης Χριστόπουλος (επιμ.), *Λεξικό λογοκρισίας στην Ελλάδα. Κακεκτική δημοκρατία, δικτατορία, μεταπολίτευση*, Καστανιώτης, Αθήνα 2018, σ. 306-309.
8. Ν. Λεωνίδας, «Το τρωκτικό της αλήθειας. Η λογοκρισία και τα τρωκτικά που την υπηρέτησαν», περ. *Αντί*, περίοδος Β', τ. 1 (Σεπτέμβρης 1974), σ. 38.
9. Βλ. Θ. Νικολούδης, «Μεταξική Λογοκρισία», περ. *Αντί*, περίοδος Β', τ. 4 (Σάββατο 19 Οκτωβρίου 1974), σ. 12· Νίκος Σταθάτος, «Ο νόμος περί τύπου της δικτατορίας δεν τροποποιείται, μόνο καταργείται», περ. *Αντί*, περίοδος Β', τ. 4 (Σάββατο 19 Οκτωβρίου 1974), σ. 13-14.
10. Βλ. το άτιτλο σημείωμα της έκδοσης, περ. *Αντί*, τ. 10 (Σάββατο 13 Ιανουαρίου 1975), σ. 3.
11. Φαίδωνας Βεγλητής, «Σχέδιο Συντάγματος ή ανθολογία αντιδραστικών διατάξεων του παρελθόντος», περ. *Αντί*, τ. 10 (Σάββατο 13 Ιανουαρίου 1975), σ. 11.
12. Νίκος Σταθάτος, «Ο Τύπος και το Σχέδιο Συντάγματος», περ. *Αντί*, τ. 10 (Σάββατο 13 Ιανουαρίου 1975), σ. 14-15 και Νίκος Σταθάτος, «Τύπος και Σύνταγμα», περ. *Αντί*, τ. 11 (Σάββατο 25 Ιανουαρίου 1975), σ. 16-17.
13. Χαράλαμπος Κουρουνδής, *Το Σύνταγμα & η Αριστερά. Από τη «βαθεία τομή» του 1963 στο Σύνταγμα του 1975*, Αθήνα, Νήσος 2018, σ. 189. Σύμφωνα με τον Χαράλαμφο Κουρουνδή «Όταν ορίζεται συνταγματικά ότι ο Τύπος επιτελεί κοινωνική ή δημόσια αποστολή σημαίνει ότι δεσμεύεται λειτουργικά. Δηλαδή, η ελευθερία του δεν αποτελεί μια αυταξία αλλά ελέγχεται ανάλογα με το κατά πόσο ανταποκρίνεται στην αποστολή του. Ποιος το ελέγχει αυτό και με ποιες αντιλήψεις; Το κράτος, στο όνομα βέβαια της κοινωνίας και του δημοσίου συμφέροντος. Άρα μια τέτοια πρόβλεψη φαλκιδεύει την ελευθερία του Τύπου διότι την θέτει υπό την αίρεση του ελέγχου για χάρη της αποστολής του. Και βέβαια τούτο συνεπάγεται στην πράξη τον έλεγχο του κατά πόσο ανταποκρίνεται σε μια τέτοια αποστολή ένα δημοσίευμα πορνογραφικό, άσεμνο, κομμουνιστικό, αντικληρικαλιστικό, αντεθνικό κλπ.» (Ηλεκτρονική επικοινωνία με τον συγγραφέα, 5 Φεβρουαρίου 2020).
14. Χαράλαμπος Κουρουνδής, *Το Σύνταγμα & η Αριστερά. Από τη «βαθεία τομή» του 1963 στο Σύνταγμα του 1975*, Αθήνα, Νήσος 2018, σσ. 192-196.
15. Ό.π., σ. 226.
16. Ό.π., σ. 318-321.
17. Ό.π., σ. 321-322, 327-331.
18. Ό.π., σ. 330 και υπ. 270 στη σ. 350.
19. Αριστόβουλος Ι. Μάνεσης, «Η συνταγματική προστασία της ελεύθερης κυκλοφορίας των εντύπων και η εφαρμογή της στην πράξη», στο Αριστόβουλος Ι. Μάνεσης, *Συνταγματική θεωρία και πράξη*, Αθήνα, Εκδόσεις Σάκκουλα, 1980, σσ. 635-636. Στην πράξη δεν καλύπτονται πλήρως ούτε τα προϊόντα τυπογραφίας μιας και στις 7 Ιουνίου 1975 προφυλακίζονται στην Θεσσαλονίκη πέντε μέλη του ΕΚΚΕ με βάση τον ν. 509/47 γιατί μοίραζαν προκηρύξεις με αντικυβερνητικό περιεχόμενο. *Αυτοί οι αγώνες συνεχίζονται, δεν εξαγοράζονται, δεν δικαιώθηκαν*, Αθήνα: Αυτόνομη Πρωτοβουλία Θεσσαλονίκης (β' έκδοση), 1996, σ. 85.
20. Ό.π., σ. 637. Παραμονή πρωτοχρονιάς του 1975 συλλαμβάνονται από την χωροφυλακή στο Αλιβέρι δύο φοιτητές ως «ύποπτοι αναγραφής συνθημάτων». *Αυτοί οι αγώνες συνεχίζονται, δεν εξαγοράζονται, δεν δικαιώθηκαν*, Αθήνα: Αυτόνομη Πρωτοβουλία Θεσσαλονίκης (β' έκδοση), 1996, σ. 77. Εν έτει 2019 σε αυτοδιοικητική πολιτική κίνηση πρόστιμο 50.000 ευρώ για ανάρτηση πανό. https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/217575_50000-eyro-prostimo-gia-afises-aristeron-ideon/.
21. Ό.π., σ. 646-656.
22. «Προαγωγή μελών του ΣΕΚ, ενώ κολλούσαν αφίσες για το Πολυτεχνείο», *Εφημερίδα των Συντακτών*, 13/11/2019 https://www.efsyn.gr/ellada/astynomiko/218719_prosagoges-melon-toy-sekeno-kolloysan-afises-gia-polytehneio/.
23. Κωστής Κορνέτης, «Περί ασέμνων: «Πορνογραφία», δημοσία αιδώς και γυμνό...», στο Πηνελόπη Πετσίνη και Δημήτρης Χριστόπουλος (επιμ.), *Λεξικό λογοκρισίας στην Ελλάδα. Κακεκτική δημοκρατία, δικτατορία, μεταπολίτευση*, Καστανιώτης, Αθήνα 2018, σσ. 182-194.
24. Ό.π., σ. 186.
25. Ό.π., σ. 194.
26. Ό.π., σ. 191.
27. *Αυτοί οι αγώνες συνεχίζονται, δεν εξαγοράζονται, δεν δικαιώθηκαν*, Αθήνα: Αυτόνομη Πρωτοβουλία Θεσσαλονίκης (β' έκδοση), 1996, σ. 89. Στο κεντρικό άρθρο της εφημερίδας *Μακεδονία*, στις 25 Ιουλίου 1975, για το θέμα αναφέρεται πως η κυβέρνηση επιρρίπτει τις ευθύνες σε πρώην εσατζήδες και «υπεραριστερούς» (σ. 1), ενώ χρησιμοποιείται και ο μεσοτίτλος «ΕΣΑΤΖΗΔΕΣ ΚΑΙ ΜΑΟΪΚΟΙ» (σ. 10).
28. Με αφορμή τα επεισόδια που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια των κινητοποιήσεων, η κυβέρνηση καταγγέλλει πως υπάρχει «ανάμιξις δια δράσιν εντός του όλου πλέγματος των αναρχικών εκδηλώσεων των οργανώσεων ΕΚΚΕ, ΟΜΛΕ, Τροτσκιστών, κλπ.» αλλά και «πρόσωπα ύποπτα διά δράσιν και επί δικτατορίας», υπονοώντας χουντικούς, τους οποίους διαχωρίζει από την εξωκοινοβουλευτική αριστερά, την οποία καταγγέλλει ξεχωριστά. Ο

- Γεώργιος Μαύρος μίλησε για «προβοκάτορες... που πρέπει να υποστούν τις κυρώσεις του νόμου» και πως «αυτοί που ωφελούνται από τις... ταραχές είναι όσοι νοσταλγούν την επάνοδο της τυραννίας εις την χώραν», ενώ ο Χαρίλαος Φλωράκης μίλησε για «τρομοκρατική δράση ύποπτων, προβοκατόρικων και νεοφασιστικών στοιχείων, με την ανοχή ή και την ενθάρρυνση ακόμη αστυνομικών οργάνων». *Αυτοί οι αγώνες συνεχίζονται, δεν εξαγοράζονται, δεν δικαιώθηκαν*, Αθήνα: Αυτόνομη Πρωτοβουλία Θεσσαλονίκης (β' έκδοση), 1996, σ. 89.
29. *Μακεδονία*, 17/2/1976, σ. 1.
 30. Βλ. Δημήτρης Μπελαντής, «Η “μαχητικότητα” της Ελληνικής Δημοκρατίας. Ο κρατικός λόγος για τον “εσωτερικό εχθρό” στην “Μεταπολίτευση”», Μέρος Α', τ. 53 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1995) http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=517&Itemid=29/.
 31. Κομμουνιστική Οργάνωση “Μαχητής,” *Η “ηθική αυτοργία” κατέρρευσε*, Πολιτικά ντοκουμέντα και άρθρα, αρ. 4, Αθήνα, [1976], σ. 15.
 32. «Κριτική για το στιγμιαίο το άρθρο της Χριστιανικής», εφ. *Το Βήμα*, 29 Ιουνίου 1976.
 33. «Καταδικάστηκε ο Ψαρουδάκης. Αθωώθηκε ο Θεράπος», εφ. *Ριζοσπάστης*, 30 Ιουνίου 1976.
 34. Συνέντευξη του Τάσου Παρκουσίδη στον γράφοντα (Ριζάρι, 20 Μαρτίου 2013).
 35. Πρόκειται για τους «Λαϊκούς Αγώνες» του Επαναστατικού Κομμουνιστικού Κινήματος Ελλάδας.
 36. «Καταδίκη για παράνομη διανομή εφημερίδων», εφ. *Μακεδονία* (28/1/1976), σ. 9.
 37. Πηνελόπη Πετσίνη, «Παράνομη διακίνηση εντύπων», στο Πηνελόπη Πετσίνη και Δημήτρης Χριστόπουλος (επιμ.), *Λεξικό λογοκρισίας στην Ελλάδα. Κακεκτική δημοκρατία, δικτατορία, μεταπολίτευση*, Καστανιώτης, Αθήνα 2018, σ. 536.
 38. Βλ. υποσημειώσεις 13 και 14.
 39. Τάσος Κωστόπουλος, «Το πρώτο τέλος της Μεταπολίτευσης», εφ. *Εφημερίδα των Συντακτών*, https://www.efsyn.gr/themata/fantasma-tis-istorias/61868_prototo-telos-tis-metapoliteysis/.
 40. *Αυτοί οι αγώνες συνεχίζονται, δεν εξαγοράζονται, δεν δικαιώθηκαν*, Αθήνα: Αυτόνομη Πρωτοβουλία Θεσσαλονίκης (β' έκδοση), 1996, σ. 139.
 41. Τ. Παπανικολάου, «Αντισυνταγματική, παράνομη και αξιόποινη η δίωξη των πωλητών εντύπων», εφ. *Ριζοσπάστης*, 7 Σεπτεμβρίου 1976.
 42. «Παραβιάζεται το Σύνταγμα με τις συλλήψεις για αφισοκολλησεις, τη ρύπανση και διανομή εντύπων», εφ. *Ριζοσπάστης*, 27 Αυγούστου 1978.
 43. «Καταδικάστηκαν εκδότης και η μεταφράστρια του “Κόκκινου βιβλίου του μαθητή”», εφ. *Ριζοσπάστης*, 14 Μαΐου 1975.
 44. «Επεισόδια στη δίκη για το κόκκινο βιβλίο», *Ριζοσπάστης*, 21 Φεβρουαρίου 1976 και Μ. Καραμπατσάκης, «Αθωώθηκαν ο εκδότης και η μεταφράστρια του “κόκκινου βιβλίου”», *Μακεδονία*, 21 Φεβρουαρίου 1976.
 45. «Δίκη για “προσβολή μνήμης” μητροπολίτη», *Αυγή*, 24 Αυγούστου 1978.
 46. «Συμπαράσταση του ΣΕΛ στον Γιώργο Καρανικόλα», *Ριζοσπάστης*, 17 Ιανουαρίου 1979.
 47. «Έπαψε η δίωξη κατά συγγραφέα για δυσφήμιση πρώην μητροπολίτη», *Μακεδονία*, 25 Ιανουαρίου 1979.
 48. Άρθρο 3, ν. 774/1978. «Με ποινή φυλάκισης μέχρι δύο ετών τιμωρείται όποιος δημόσια καθ' οιονδήποτε τρόπο προκαλεί ή διεγείρει το κοινό για την τέλεση τρομοκρατικών ενεργειών ή όποιος εγκωμιάζει μια τρομοκρατική ενέργεια».
- Για μια κριτική παρουσίαση και προσέγγιση του θέματος βλ. Δημήτρης Μπελαντής, «Η “μαχητικότητα” της Ελληνικής Δημοκρατίας. Ο κρατικός λόγος για τον “εσωτερικό εχθρό” στην “Μεταπολίτευση”», Μέρος Α', τ. 53 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1995) http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=517&Itemid=29/ και Μέρος Β', τ. 54 (Ιανουάριος-Μάρτιος 1996) http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=526&Itemid=29/.
49. *Αυτοί οι αγώνες συνεχίζονται, δεν εξαγοράζονται, δεν δικαιώθηκαν*, Αθήνα: Αυτόνομη Πρωτοβουλία Θεσσαλονίκης (β' έκδοση), 1996, σ. 175.
 50. Μπέττυ Τσουγκράνη - Γιώργος Ανδρούτσος, «Δεν έλειψαν οι τρομο-νόμοι», *Ριζοσπάστης*, 25 Φεβρουαρίου 2001.
 51. http://ideodromio.org/odigies_pros_kyprious.html και Λεωνίδα Χρηστάκης, *Ο κύριος Αθήναι*, Αθήνα, Δελφίνι, 1992, σ. 168-186.
 52. *Αυτοί οι αγώνες συνεχίζονται, δεν εξαγοράζονται, δεν δικαιώθηκαν*, Αθήνα: Αυτόνομη Πρωτοβουλία Θεσσαλονίκης (β' έκδοση), 1996, σ. 183-189.
 53. Βλ. και Άγγελος Ελεφάντης, «Περί γυμνού, σεμνού, ηθικού, ποιητικού. Και περί δημοκρατίας», *Πολίτης*, τ. 30 (Νοέμβρης 1979), σ. 12-14.
 54. «Μήνυση κατά συγγραφέα. Κατηγορείται ότι προσβάλλει το θρησκευτικό συναίσθημα», *Τα Νέα*, 31 Δεκεμβρίου 1979· Νίκος Κούνδουρος, «Ποιος τρομοκρατεί ποιόν;», 16 Μαρτίου 1980. Για μια ενδελεχή παρουσίαση του θέματος βλ. Στάθης Παυλόπουλος, «Οι αντιφάσεις της Καινής Διαθήκης. Ο Θωμάς Μάρας και οι “αντιφάσεις” μιας εποχής», στο Πηνελόπη Πετσίνη και Δημήτρης Χριστόπουλος (επιμ.), *Λεξικό λογοκρισίας στην Ελλάδα. Κακεκτική δημοκρατία, δικτατορία, μεταπολίτευση*, Καστανιώτης, Αθήνα 2018, σ. 311-314.
 55. «Αναβλήθηκε η δίκη υπευθύνων εκδοτικού οίκου για επίμαχο βιβλίο», *Μακεδονία*, 11 Ιουλίου 1980.
 56. Γιώργης Κρεμμυδάς, «Καταδικάστηκε πάλι ο Ντε Σάντ», *Τα Νέα*, 20 Φεβρουαρίου 1981.
 57. «Ο Δημ. Ραυτόπουλος, ο Σαντ και η *Αυγή*», *Αμφί*, τ. 5 (άνοιξη 1980), σ. 16· «Η “Σύγχρονη Εποχή”: Ταύτιση με την εξουσία», *Αμφί*, τ. 5 (άνοιξη 1980), σ. 11· «Διαμαρτυρίες για τη δίωξη των εκδοτών», *Ριζοσπάστης*, 17 Σεπτέμβρη 1982.
 58. Το 1981 η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας ψήφισε τον νόμο 1193 «Περί της εξ αφορισίων νοσημάτων προστασίας και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων» στην οποία δεν περιλαμβάνεται η διάταξη αυτή. Για μια περιοδολόγηση στο ιστορικό του νομοσχεδίου μέχρι την ψήφισή του βλ. το παράρτημα «Το νομοσχέδιο βρυκόλακας», *Αμφί*, τ. 7-8 (Χειμώνας 1980-Άνοιξη 1981), κ.α.
 59. Για μια παρουσίαση του θέματος, δια μέσου του φακέλου που απέστειλε το ΑΚΟΕ στο Συμβούλιο της Ευρώπης, βλ. «Το ΑΚΟΕ στο Συμβούλιο της Ευρώπης: Ο πλήρης φάκελος που στάλθηκε στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων», *Αμφί*, τ. 2-3 (Καλοκαίρι-Φθινόπωρο 1978), σ. 16-22.
 60. Χρίστος Μάης, «Το Απελευθερωτικό Κίνημα Ομοφυλοφίλων Ελλάδας (ΑΚΟΕ). Έμφυλες αντιστάσεις στην μεταπολιτευτική Ελλάδα», *Εντροπία*, τ. 5 (Φεβρουάριος 2015), σ. 18-23.
 61. Συντακτική Επιτροπή του *Αμφί*, «Αθωώθηκε το *Αμφί*», *Αμφί*, τ. 7-8 (Χειμώνας 1980-Άνοιξη 1981), σ. 19.
 62. Βλέπε αντιστικτικά την αναφορά του Γιάννη Παπαθεοδώρου για το λογοτεχνικό πεδίο: «“Οι φρουροί της ησυχίας”». Δικτατορία, λογοτεχνία και λογοκρισία τον 20ό αιώνα – Μια συνοπτική περιδιάβαση», στο Πηνελόπη Πετσίνη και Δημήτρης Χριστόπουλος (επιμ.), *Λεξικό λογοκρισίας στην Ελλάδα. Κακεκτική δημοκρατία, δικτατορία, μεταπολίτευση*, Καστανιώτης, Αθήνα 2018, σ. 119-120.

63. «Αυτοπεριορισμένη Δημοκρατία», εφ. *Ριζοσπάστης*, 28 Μαρτίου 1979.
64. Χαράλαμπος Κουρουνδής, *Το Σύνταγμα & η Αριστερά. Από τη «βαθεία τομή» του 1963 στο Σύνταγμα του 1975*, Αθήνα, Νήσος 2018, σ. 330 και υπ. 270 στη σ. 350.
65. *Για την αγωνιστική, ταξική, πατριωτική, διαπαιδαγώγηση της νεολαίας: Υλικά από τη συνεδρίαση του ΚΣ της ΚΝΕ με θέμα τη διαπαιδαγώγηση*, Οδηγητής, Αθήνα 1977.
66. Θανάσης Σαντοριναίος, «Πού οδηγείται το ΚΚΕ Εσωτερικού;», *Αμφί*, τ. 12-13 (Χειμώνας 1982), σ. 12.
67. Τάσος Τρίκας, *ΕΔΑ 1951-1967. Το νέο πρόσωπο της αριστεράς*, τόμος Β, Αθήνα: Θεμέλιο 2009, σ. 1148 και Κατερίνα Λαμπρινού, *ΕΔΑ, 1956-1967. Πολιτική και ιδεολογία*, Αθήνα: Πόλις 2017 σ. 454. Για τον ηθικό πανικό κατά της αριστεράς κατά την προδικτατορική περίοδο βλ. Κώστας Κατσάπης, *Ήχοι και απόηχοι του Ροκ εν Ρολ φαινομένου στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς – Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Ε.Ι.Ε. 2007, σ. 318-328.
68. Κώστας Κατσάπης, *Ήχοι και απόηχοι...*, ό.π., σ. 150-151.
69. Κατερίνα Σαιν-Μαρτέν, *Λαμπράκηδες. Ιστορίας μιας γενιάς*, Αθήνα: Πολύτυπο 1984, σ. 184-185· Κατερίνα Λαμπρινού, *ΕΔΑ, 1956-1965...*, ό.π., σ. 457-480· Nikolaos Papadogiannis, *Militant Around the Clock?: Left-Wing Youth Politics, Leisure, and Sexuality in Post-Dictatorship Greece, 1974-1981*, New York – Berghahn 2015, σ. 203-204, 263-264, Κώστας Κατσάπης, *Ήχοι και απόηχοι...*, ό.π., σ. 306-317.
70. Χαράλαμπος Κουρουνδής, «Η ελευθερία του Τύπου ως συνταγματικό διακύβευμα», *Αρχειοτάξιο*, 23 (Νοέμβριος 2020), σ. 73.
71. Πηνελόπη Πετσίνη - Μαρία Χάλκου - Στρατής Μπουρνάζος, «Οι μικρομηχανισμοί της εξουσίας: Λογοκρισία, μετεμφυλιακό κράτος και Μεταπολίτευση», *Αρχειοτάξιο*, 22 (Νοέμβριος 2020), σ. 7.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ **αλεξάνδρεια**

Judith Butler

Η δύναμη της μη βίας

Ένας ηθικοπολιτικός δεσμός

Η θεώρηση της μη βίας ως ηθικού προβλήματος στο πλαίσιο μιας πολιτικής φιλοσοφίας απαιτεί μια κριτική του ατομικισμού, όπως και μια κατανόηση των ψυχοσωματικών διαστάσεων της βίας. Η Μπάτλερ αντλεί από τον Φουκώ, τον Φανόν, τον Φρόντ και τον Μπένγιαμιν για να δείξει πώς η απαγόρευση της βίας δεν κατορθώνει να συμπεριλάβει ζωές που θεωρούνται μη πενήσιμες. Εξετάζοντας τους τρόπους με τους οποίους «φυλετικές φαντασιώσεις» υπεισέρχονται σε δικαιολογήσεις της κρατικής και διοικητικής βίας, η Μπάτλερ δείχνει πώς η βία αποδίδεται συχνά σε όσες και όσους εκτίθενται περισσότερο στις θανάσιμες επιπτώσεις της.

